

ВИСНОВОК

**про наукову новизну, теоретичне та практичне значення
результатів дисертації Богатюк Оксани Валеріївни на тему:
«Становлення та розвиток принципів права
у середньовічній Україні»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора філософії за
спеціальністю 081 «Право»**

Висновок підготовлений за результатами публічної презентації дисертації на тему «Становлення та розвиток принципів права у середньовічній Україні», виконаної здобувачкою кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Богатюк Оксаною Валеріївною на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право», що відбулася на засіданні Міжкафедрального наукового семінару юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса (протокол № 2 від 17 жовтня 2025 р.).

Науковий рівень дисертації відповідає вимогам Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44. Дисертація містить науково обґрунтовані результати проведених здобувачкою досліджень, а саме: обґрунтування нових наукових положень щодо процесу становлення та розвитку загальноправових та галузевих принципів права на теренах середньовічної України впродовж IX – першої половини XVII ст., виявлення закономірностей та особливостей цього процесу.

Актуальність теми та її зв'язок з науковою тематикою факультету.

Сучасна правова теорія визначає принципи права як сукупність керівних ідей, що формують сутність самого права, його призначення, а відтак визначають як напрямки законодавчої діяльності, так і правозастосовчої практики. Принципи права вирізняються не лише загальнозначимістю, високим ступенем абстрактності та вищою імперативністю, але й універсальною цінністю. Саме принципи права забезпечують єдність правового регулювання суспільних відносин.

Українське право, включаючи принципи, має багатовікову самобутню історію становлення і розвитку. Українське право, котре формувалося у лоні європейської правової традиції, тривалий час залишалося унікальною соціокультурною системою з власною системою принципів і норм, які передусім ґрунтувалися на ідеалах добра, свободи та справедливості. Водночас відсутність національної держави протягом багатьох століть призводило до спотворення історії вітчизняного права, замовчувалась його унікальність і самобутність, натомість українське право «розчинялося» у праві інших народів – передусім російського. Відновлення української державності у 1991 р. і прийняття Конституції України у 1996 р. ознаменувало не лише реформування правової системи із змінами у поглядах законодавця щодо природи, змісту і

призначення принципів права, але й проведенню ґрунтовних наукових досліджень у галузі теорії та історії права і держави на новій методологічній основі без ідеологічних впливів та нашарувань.

Таким чином, актуальність системного дослідження процесу становлення та розвитку принципів права у середньовічній Україні вбачається у наступному:

- по-перше, у вітчизняній історико-правовій науці наразі відсутні комплексні дослідження, присвячені проблемі генезису загальноправових та галузевих принципів права у середньовічній Україні;

- по-друге, вказана розвідка дає змогу не лише прослідкувати історію становлення й еволюції українського права, але й виявити вплив принципів права на формування вітчизняної правової традиції, встановити рівень правосвідомості та правової культури українського народу, визначити характер його світоглядних цінностей;

- по-третє, реформування національної правової системи, прийняття нових та внесення змін до чинних нормативно-правових актів має відбуватися не лише у світлі наближення законодавства до права Європейського Союзу, але й із врахуванням національних правових традицій, використовуючи історико-правовий досвід минулих поколінь.

Теоретичну основу дисертаційного дослідження склали наукові розвідки як фахівців у галузі теорії та філософії права, а саме: О. Батанова, С. Бобровник, О. Гришук, С. Гусарєва, А. Колодія, В. Котюка, М. Козюбри, Т. Михайліної, О. Петришина, С. Погребняка, П. Рабіновича, О. Уварової, М. Цвіка та ін.; так і учених у галузі історії права і держави, а саме: М. Бедрія, О. Вовка, В. Гончаренка, Ю. Гоцуляка, В. Єрмолаєва, П. Захарченка, О. Івановської, С. Ковальової, С. Кудіна, В. Кульчицького, О. Мартинюка, І. Мацелюх, М. Мірошніченко, П. Музиченка, А. Настюка, Я. Падоха, І. Усенка, В. Самохвалова, О. Сокальської, Б. Тищика, Ю. Цветкової, А. Чайковського, А. Шевченка, О. Шевченка та ін.

Таким чином, викладене вище вказує на те, що наукове дослідження та всебічний розгляд проблеми становлення та розвитку загальноправових і галузевих принципів права у середньовічній Україні впродовж IX – першої половини XVII ст. має як науково-теоретичне, так і практично-правове значення.

Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної діяльності юридичного факультету Донецького національного університету імені Василя Стуса в рамках тем «Правові механізми забезпечення, охорони і захисту прав людини» (ДР №0122U002369) та «Права людини в умовах воєнного стану: реалізація, гарантії та захист» (ДР № 0124U004605), в межах яких дисертанткою досліджений процес становлення та розвитку принципів права у середньовічній Україні.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що робота є першим комплексним і системним історико-правовим дослідженням процесу становлення і розвитку принципів права у середньовічній Україні впродовж

IX – першої половини XVII ст. Наукова новизна одержаних результатів конкретизується у таких наукових положеннях і висновках:

уперше:

- виявлено процес становлення та розвитку загальноправових принципів (справедливості, рівності, свободи та гуманізму) у історичній ретроспективі впродовж IX – першої половини XVII ст. на українських теренах; обґрунтовано їх еволюційний шлях розвитку, природно-правовий зміст; систематизовано змістовне наповнення та нормативне закріплення у тогочасних правових джерелах – передусім нормах звичаєвого права, Руській Правді, Судебнику Казимира IV 1468 р. та трьох редакціях Литовського Статуту;

- систематизовано знання щодо генези галузевих принципів середньовічного права в Україні та їх вплив на формування вітчизняної правової традиції. Серед принципів цивільного права вирізнено принципи неприпустимості позбавлення права власності, судового захисту цивільного права та інтересу, свободи договору та свободи підприємницької діяльності, що не заборонена законом та визначено, що за середньовічного періоду вони перебували лише на стадії формування, оскільки майнові та особисті немайнові відносини засновувалися на юридичній нерівності та майновій самотійності особисто вільних людей;

- вирізнено у межах галузі цивільного права підгалузеві принципи – принципи спадкового та шлюбно-сімейного права. До принципів спадкового права віднесено універсальне спадкове правонаступництво; сімейно-родинний характер спадкування та черговість (послідовність) закликання до спадщини при спадкуванні за законом; свободу заповіту. Доведено, що українське середньовічне право не визнавало принципу рівності спадкових часток (рівність спадкоємців) при спадкуванні за законом. Принципами шлюбно-сімейного права, що сформувалися за означеної доби були одношлюбність (моногамія); публічне оголошення факту шлюбу (публічність шлюбу); свобода і добровільність укладення та розірвання шлюбу (з певними обмеженнями); заборона інцесту (кровозмішення); особиста рівноправність учасників сімейних відносин, а також регулювання сімейних відносин за домовленістю (договором);

- узагальнено принципи кримінального права, які формувалися за середньовічного періоду, а саме: визначення кримінального правопорушення (злочину) без формалізації у правових джерелах; особиста (персональна) кримінальна відповідальність; винна відповідальність; невідворотність покарання; диференціація та індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання; економія кримінальної репресії. Як правило, вони законодавчо не закріплювалися, однак впливали із сутності норм середньовічного кримінального права;

- у історичній ретроспективі виокремлено принципи правосуддя, які виникали та набували розвитку впродовж IX – першої половини XVII ст., а саме: законність, доступність до суду (доступу до правосуддя), публічність правосуддя, гласність і відкритість судового процесу, вільна оцінка доказів

судом, змагальність та процесуальна рівноправність, безпосередність, обґрунтованість та обов'язковість судового рішення, а також презумпція невинуватості;

- запропоновано авторську дефініцію поняття «козацьке звичаєве право» як системи усних принципів і норм, які регулювали суспільні відносини у козацькому середовищі (від правил ведення воєнних дій до повсякденної організації життєдіяльності козацької громади) та ґрунтувалися на загальнолюдських, християнських і національно-культурних ідеалах українського народу щодо свободи, рівності та справедливості;

удосконалено:

- висновок, що сутність і розуміння принципу справедливості у середньовічній Україні були детерміновані формами (джерелами) права – правовим звичаєм, нормативно-правовим договором (включаючи міжнародні договори) і нормативно-правовим актом (законом). Правовий звичай як джерело природної справедливості зберігав чинність протягом досліджуваної доби, став ознакою сталого правового розвитку, атрибутом національної самобутності та традиційної правосвідомості українського народу;

- положення щодо змістовного наповнення та нормативного закріплення ідеї свободи впродовж IX – першої половини XVII ст. ст. Аргументовано, що: статус свободи впливав на поділ населення та визначав ступінь правоздатності; правові норми регламентували особисті, майнові та процесуальні права і свободи фізичних осіб усіх суспільних верств (включаючи іноземців), однак їх обсяг доволі часто залежав від соціального статусу; вітчизняне право на відміну від західноєвропейського не знало прямого чи непрямого обмеження суб'єктивних прав або встановлення привілеїв за ознаками статі, релігійних переконань; у системі вітчизняного права аж до XV ст. були відсутні кримінальні покарання, пов'язані з обмеженням чи позбавленням особистої свободи;

- тезу про те, що ідея рівності перед судом якнайповніше реалізовувалася у діяльності копних судів: вироблені цим правовим інститутом правила поведінки (копне право) не лише забезпечували доступ до правосуддя широким верствам населення незалежно від суспільного стану протягом усього середньовічного періоду, але й культивували загальнолюдські цінності, особливе місце серед яких посідала ідея рівності усіх перед законом і перед судом.

дістали подальшого розвитку:

- положення про те, що ідея свободи стала однією із визначальних при формуванні інститутів родової та воєнної демократії, які із виникненням держави трансформувалися у інститути феодальної демократії (віча, громадських та копних судів);

- твердження, що впродовж означеного періоду українському середньовічному праву була притаманна тенденція до рівноправності чоловіків і жінок, яка набула поширення не лише у приватно-правовій, але й у публічно-правовій сферах;

- висновок, що наприкінці XV – першої половини XVII ст. ідея рівності на українських просторах якнайповніше реалізовувалася на теренах Запорізької Січі і стала першоосновою формування загальноправового принципу рівності;

- теза про те, що за середньовічної доби гуманістичні ідеї якнайповніше реалізовувалися у галузі кримінального права: вони мали безпосередній вплив на становлення та розвиток інститутів індивідуальної (персональної) кримінальної відповідальності; віку фізичної особи, з якого настає кримінальна відповідальність; неосудності фізичної особи; на генезис принципів призначення покарання і реалізації кримінальної відповідальності; на формування інституту обставин, що пом'якшують покарання; визначили вектор розвитку інститутів помилування («випрошування від смертної кари») та звільнення від кримінальної відповідальності; а також на формування інституту захисту честі і гідності людини.

Метою дослідження є обґрунтування нових наукових положень щодо процесу становлення та розвитку загальноправових та галузевих принципів права на теренах середньовічної України впродовж IX – першої половини XVII ст., виявлення закономірностей та особливостей цього процесу.

Теоретичне значення отриманих результатів полягає в тому, що в роботі обґрунтовано нові науково-теоретичні положення щодо процесу становлення та розвитку загальноправових та галузевих принципів права у середньовічній Україні впродовж IX – першої половини XVII ст.

Серед нових результатів можна виокремити такі найбільш істотні:

- проаналізовано і систематизовано історіографію щодо становлення та розвитку принципів права у середньовічній Україні;
- надано характеристику джерельній базі дослідження розвитку принципів права у середньовічній Україні;
- досліджено еволюцію змісту поняття справедливості як конститутивної ідеї права впродовж IX – першої половини XVII ст.;
- з'ясовано витoki та змістовне наповнення ідеї свободи як принципу середньовічного права;
- висвітлено генезу змісту ідеї рівності як принципу права у середньовічній Україні;
- простежено реалізацію гуманістичних ідей у вітчизняному середньовічному праві;
- з'ясовано особливості процесу виникнення та розвитку принципів цивільного права протягом IX – першої половини XVII ст.;
- досліджено особливості генези принципів вітчизняного кримінального права за середньовічної доби;
- виявлено закономірності становлення та розвитку принципів правосуддя у IX – першій половині XVII ст.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у тому, що положення, висновки та пропозиції, що містяться у дисертаційній роботі дають змогу заповнити прогалину у історико-правовій науці щодо процесу становлення і розвитку принципів права за означеного періоду. Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальшого дослідження генези принципів українського права у наступних історичних періодах; у навчальному процесі для викладання курсів «Історія держави і права України», «Історія українського права», «Теорія держави і права»; написанні підручників та навчальних посібників з історії держави і права; у практичній діяльності – під час підготовки та проведення круглих столів, конференцій, семінарів, воркшопів.

Окремі положення дисертаційного дослідження впроваджені у навчальний процес під час викладання дисциплін «Історія держави і права», «Теорія держави і права», «Кримінальне право (теорія злочину; теорія покарання)» у Донецькому національному університеті імені Василя Стуса Міністерства освіти і науки України (Додаток А); у правопросвітницьку діяльність ГО «Європейський альянс великих можливостей» під час проведення тренінгів та воркшопів на відповідну тематику (Додаток Б).

Результати дослідження доповідались та обговорювались на: Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополь, Польща, 10 – 11 жовтня 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Осінні юридичні читання – 2024. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (м. Вінниця, 21 листопада 2024 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Весняні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (м. Вінниця, 24-25 квітня 2025 р.).

Ступінь обґрунтованості та достовірності наукових положень, висновків і рекомендацій, що містяться в дисертаційній роботі. Дисертаційне дослідження виконане із використанням загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання. Загальний метод філософської діалектики дозволив здобувачці простежити генезу загальноправових та галузевих принципів права у середньовічній Україні у їх єдності з еволюцією як суспільних відносин, так і зміною форм (джерел) права протягом тривалого історичного періоду – від IX ст. і до середини XVII ст. (п. п. 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Використання методу системного аналізу дало змогу дисертантці на основі дослідження норм середньовічного права з'ясувати формування загальноправових та галузевих принципів права (п. п. 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Застосування методу узагальнення дало змогу О. В. Богатюк встановити характерні риси змісту загальноправових принципів (справедливості (п. 2.1), свободи (п. 2.2), рівності (п. 2.3), гуманізму (п. 2.4) та галузевих (цивільного (підрозділ 3.1), кримінального (п. 3.2), принципів правосуддя (п. 3.3) принципів права протягом означеного періоду. Використання структурно-функціонального методу дозволило визначити ступінь впливу різноманітних

факторів (таких, як правосвідомість, правовий менталітет, правова культура) через структурні елементи правової системи на становлення та розвиток принципів права (р. р. 2, 3). Застосування ж інституційного методу дозволило здобувачці вивчити процес становлення та розвитку принципів права у середньовічній Україні за допомогою дослідження інститутів тогочасного вітчизняного права (п. п. 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Серед методів наукового пізнання, які допомогли досягнути поставленої мети О. В. Богатюк виокремлює історико-правовий та порівняльно-правовий методи (п. п. 1.1, 1.2, 3.1, 3.2, 3.3), метод єдності історичного і логічного, формально-юридичний метод, методи індукції та дедукції, а також герменевтичний метод (п. п. 2.1, 2.2, 2.3, 2.4, 3.1, 3.2, 3.3). Застосування останнього дозволило дисертантці проаналізувати зміст правових норм, що містилися не лише у історико-правових джерелах середньовічної доби, але й у чинних нормативно-правових актах (у частині формулювання дефініцій принципів права).

Список праць, опублікованих за темою дисертації. За темою дисертаційного дослідження опубліковано 4 наукових статті у фахових наукових виданнях України, а також 3-х тезах доповідей на науково-практичних конференціях, а саме:

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Богатюк О. В. Становлення принципу особистої (персональної) кримінальної відповідальності в Україні за доби Середньовіччя. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2024. № 1. С. 5 – 15. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/16154/16048>

DOI <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2024.1.1>

2. Богатюк О. В., Мартинюк О. В. Генеза ідеї рівності в Україні (друга половина XIV – перша половина XVII ст.). *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 6. С. 24 – 29. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/12/4.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.06.2>

3. Богатюк О. В. Еволюція ідеї свободи в Україні (IX – перша половина XIV ст.). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: ПРАВО*. 2025. Випуск 88: частина 1. С. 23 – 29. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2025/05/5.pdf>

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.88.1.3>

4. Богатюк О. В. Формування принципу свободи заповіту в середньовічній Україні (IX – перша половина XVII ст.). *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2025. № 1. С. 5 – 13. URL: <https://jpchdnu.donnu.edu.ua/article/view/17673>

DOI: <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2025.1.1>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

1. Богатюк О. В. Формування принципу одношлюбності на теренах Середньовічної України. *Актуальні дослідження правової та історичної науки*. Випуск 65: матеріали Міжнародної наукової інтернет-конференції (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 10 – 11 жовтня 2024 р.) / редкол. : О. Яремко та ін. ГО «Наукова спільнота». WSZIA w Opolu. Тернопіль : ФО-П

Шпак В.Б. 2024. 106 с. С. 91-93. ISSN 2617-2364. URL: https://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=3976

2. Богатюк О. В. Реалізація ідеї рівності у правовій системі Запорізької Січі. *Осінні юридичні читання – 2024. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXIV: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Осінні юридичні читання – 2024»*. 21 листопада 2024 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2024. С. 11 – 13. 318 с.

3. Богатюк О. В. Становлення та розвиток інституту помилування як втілення гуманістичних ідей українського народу за доби Середньовіччя. *Весняні юридичні читання – 2025. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки. Випуск XXXVII: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Весняні юридичні читання – 2025»*. 24-25 квітня 2025 р., Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2025. С. 10 – 13. 298 с.

За актуальністю, ступенем новизни, обґрунтованістю та практичною цінністю здобутих результатів дисертація Богатюк Оксани Валеріївни «Становлення та розвиток принципів права у середньовічній Україні» відповідає спеціальності 081 «Право» та вимогам п. п. 6, 7, 8 і 9 Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії, затвердженому постановою Кабінету Міністрів України від 12го січня 2022 р. № 44, та може бути представлена до публічного захисту на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Головуючий на засіданні:

декан юридичного факультету
Донецького національного університету
імені Василя Стуса
доктор юридичних наук, професор

Ірина КОВАЛЬ

підпис *Коваль Ірина*
ЗАСВІДЧУЮ
Учений секретар університету
Олена ВАЖЕНІНА
Олена ВАЖЕНІНА
«30» вересня 2025 р.

